

ՆԱԶԵՆԻՄ = փափուկ, պատուական, ընտիր (զգեստ եւ այլն):

ՆԱԶՈՒԿ = Ասիկա կամարէն տարբեր գործիք մ'է: Գործաւորը կամարին միջին ձողին վերի ծայրէն կը բռնէ մէկ ձեռքին մատներովը եւ կ'ընդունէ զայն, իսկ միւս ձեռքովը մանածին թելը բռնելով կու տայ կամարին վրայ: Երբ կամար կը կազմուի, կ'առնու զայն եւ կը հագցնեն «նազուկին» վրայ, եւ երբ թելին մէկ ծայրէն բռնելով իրեն քաշէ, նազուկը կը դառնայ եւ թելը հետզհետեւ կը քակուի, եւ գործաւորը զայն կը փաթթէ կնիկի կը վերածէ: Արեւի «նազուկ» կը նշանակէ դարձող, ոլըող: Այս նիւթական իմաստէն կը հասկնանք թէ «նազուկ», «նազանք», «նազնիւմ», «նազնիկ» բառերուն սկզբնական իմաստը գլխուն, արագորոն եւ մարմնոյ փափուկ ծեփծեփումները ցոյց տուած է:

ՆԵՂԵՄՆԻ = վշտահար, սքաւոր:

ՆԵՏԻՉ = այն թելն է զոր ոտայնանկը կկոցով կը ՆԻՊԻ աղէն ձախ ու ձախէն աջ՝ ոտայնին լայնքէն: «Առէ՛ր ոտայնին երկայնքը կազմող թելերուն կ'ըսեն (ոչ առէ՛ւ, որպէս սմանք ուղղագրել փորձած են): Ոտայն բառն իսկ ոտանու մ'ըսին սոր արմատէն կազմուած է, եւ «նետիչ»-ին կը պատասխանէ, այսինքն թել «նետելով» շինուած է, ոչ թէ հիւսելով:

ՆԵՐՔՆԱԿ = ներքին բանկանակ:

ՆԵՐՔՆԳՈՐԾ = Ձեռքի տակէ գործող, նենգաւոր:

ՆՆՆԻԿ կամ Նըննիկ = շնչին պիտոյք, մանր զարդ:

ՆԸՆԱԿ = ծիրանի գօտին: «Նշանակ ծիրանի»:

ՆՈՐԱԸ = նոր:

ՆՈՒԱՂ = թեթեւ քուն, քնոյ սկիզբը: «Մինչեւ ի լուս ալքա նուաղ չի մտաւ: (Պատահանէ տարբեր առում մը):»

ՆՈՒՆՈՒԿ = փոքր փայտէ սրինգ զոր աղաք կը շինեն, եւ որ «նու նու», ձայնը կը հանէ երբ փշեն: Ճիշդ ասոր նման է ՍՈՒՍՈՒԿ բառը, որ ուռնիկի կնիղէն շինուած սուրխին կ'ըսեն:

(Հորանսիկի):

Մ. Ս. ԳԱՐՈՒՇԸԱՅ

ՄԱՏԵՆԱՌՕՍԱԿԱՆ

Unter jungtürkischer Gewaltherrschaft von K. Moro.
Wien, 1910. Verlag Josef Röll and Cie. III.
8° pp. 82. Preis: 2 Kronen.

Երիտասարդ թուրքական ըննապետութեան տակ Կ. Մորո: Վիեննա, 1910: Հրտար. Յ. Ռոլլէր. 80 էջ 82 Գրին 10 դւ.:

Թուրքոյ վերջին գեպքերուն հետ առնչութիւն ունեցող գիրք մը, զոր կարելի է կարգաւ միայն mit geteilten Gefühlen, բառական՝ «երկազգեցիկ զգացմամբ»: Եւ իբրք գիրքը կարգալէն ետքն ալ այս — զարմանալի տպաւորութեան տակ կը փակուի վերջէ ելլէ: Գրութեան է գիրքը շատ հմտութեամբ, Ալբանիոյ վերջին՝ դեպքերուն վրայ: Համիդեան վարչութեան քանդակներն (?) մինչեւ մեր օրերս՝ այս քաղաքի, քիչ մըն ալ վայրի ազգութեանց վրայ եղած բռնութիւնները մի առ մի յառաջ կը բերուին: Առաջին գլխին մէջ բուռնանքն՝ որոնց վրայ պիտի դառնանք վարը, առ այժմ զանց ընելով, Բ. գլուխը (էջ 7) կու տայ մեզի Ալբանիոյ լեռնագրութիւն (orographie) եւ ջրաբաշխութիւնը (hydrographie), քաղաքներու, լեռներու, գետերու, մանրամասն եւ մասնազիտական ստորագրութիւնը:

Գ. ԳԼ. (էջ 13) կը խօսի կիմայի, բանակի պարենաւորման, հունձքերու եւ — ալբանիացւոց վրայ ընդհանրապէս. բայց մանաւանդ կը ստորագրուին ամբարտաւանները կամ ամբոցները (Kule):

Գ. ԳԼ. (19) կը ստորագրէ ալբանիացիներու զինուորական նկարագիրը. Ալբանիոյ հին ազատարար Սկանդերբէգ († 1468), դարձեալ 1825թ., 1843թ. պարտութիւնները, Օմէր փաշայի յաղթանակները, 1846 կաթողիկ ալբանիացւոց յերեւան դալը, 1876—83 Ալբանիոյ մէկ մասին Մոնտենէգրոյի տրուիլը:

Ե. ԳԼ. (24) վերջին ապստամբութիւնը.

Զ. ԳԼ. (28) ճաւիղ փաշայի արշաւանքը.

Է. ԳԼ. (39) 1910թ. ապստամբութիւնը.

Ը. ԳԼ. (51) Շէֆքէթ Թորոլու փաշայ

եւ Շէֆքէթ Մահմուտ փաշայ.

Թ. ԳԼ. (69) Ալբանիացւոց զսպումը եւ

Ժ. ԳԼ. (73) Երիտասարդ Թուրքեր իբր

բռնապետներ:

Վերոյիշեալ «երկազգեցիկ զգացումն» ըմբռնելու համար այսպէս մանրամասն յառաջ բերինք այս գլխակարգութիւնը, Գրողը կամ

բուն իսկ երկրին հարազատ գտաւին է, եւ կամ իմէ՞ օտար մըն է, հարկ է որ շատ ի մերձուստ յարաբերութիւն ունենայ երկրին հետ եւ երկայն ստանն ապրած ըլլայ հոն: Հետաքրքրական ո՞՞ մը ունի հեղինակը, որ մէկ շնչով կարգացնել կու տայ այս 82 էջերը:

Յարգելով հանդերձ հեղինակին կարծիքները, կը կարծենք թէ Ն. եւ վերջին գլուխներու մէջ՝ երկրասարդ թուրքերու հասցէին ուղղած ահագին ամբաստանութիւններէն գոնէ մէկ մասը, պէտք է անպատճառ զեղչել:

Ստոյգ է թէ առաջին արքայանքի մէջ շատ քիչերը կրցան նկատել որ թուրքիոյ ազատութեան գործին մէջ Սեւանիկի հրեայքն մեծ դեր ունեցան, քանի որ՝ ըստ հեղինակին, ֆրանսամատնական գաղտնի գործունէութիւն մը դրդիչ պատճառն էր այս պատմական իրողութեան. եւ քանի որ ծանօթ է ամէնուն թէ ամէն տեղ եւ ամէն ժամանակ ֆրանսամատնութիւնը ստեղծած, սնուցած են հրեայք, եւ այսօր ամէն տեղ այս հրեաներն են որ պարագլուխ կը կանգնին՝ քաղաքական որեւէ հաշիւ գործողութեան, սակայն եւ այնպէս երկրասարդ թուրքերու գործունէութիւնը նորապէս մէկ հարուածով ոնջացնել ուզելն ալ, պատմութեան առջեւ արգարանալի չենք գտնել: Զգուելի դեր մը խաղաց հրեայ տարրը, այն արքայութեան օրերուն տեսչականին վրայ շատ յատարանալով, — նոյն իսկ Ադանայի արկածիցի ի նպաստ ելլողով մէջ սարքուած երեքօրեայ հանդիսութեանց մէջ՝ հրեայ տարրը զգուելիօրէն ի յայտ եկաւ, հիւրընկալներն՝ հրեայ, ծաղկեմանու ու պատկերավաճառ աղբիկներն՝ հրեայ, կարգադրիչներն՝ ըստ մեծագոյն մասին հրեայ, դրամ հաւաքողներն ու տոմսավաճառներն՝ հրեայ, պարագայ մը որ բողբոյի շէշտ մը խլեց՝ նոյն իսկ հրապարակաւ, այս տողերս գրողէն՝ նոյն հանդիսավայրին մէջ — բայց այս հրեայ տարրին չափազանց մեծ յառաջամատոյց ըլլաւ, չի կրնար երբեք իրաւունք մը տալ՝ երկրասարդ թուրքերուն զթուրքիա ազատելու համար թափած քանքն, «լիւս հոգի»-ն: Թուրքիոյ այս փոփոխութիւնը պէտք է չփոխել ուրիշ տէրութեանց մէջ յառաջ եկած փոփոխութեանց հետ:

Երկրասարդ թուրքերը թերութիւններ ունեցան, ունին եւ թերեւս շատ պիտի ունենան, բայց, ամենեւին տարակոյս չի կրնար վերցնել, որ ազատեցին թուրքիան, զօրիտանման վիճակէ մը եւ իմէ՞ քանի մը տարի ալ շարունակէր, ապա-

հովապէս Ռիվալի որոշմանց համեմատ լարաբաժին պիտի ըլլար՝ ընդունելու համար նոյն իսկ աշխարհագրական տախտակներու վրայէն, ընթերցնելու ետքը նախ իր մէջ պարփակող քրիստոնեայ կամ ոչ՝ տարրերը:

Երկրասարդ թուրքերու պատշապանութիւն ընել չէ մեր միտքը, բայց հեղինակը իմէ՞ քաջ կշռէր՝ այս փոփոխութենէն յառաջ քրիստոնեայ ազգերու, բայց մանաւանդ հայերու ապրած կեանքը Համիդեան բռնապետութեան տակ, յորում՝ նոյն իսկ Բաղդադի Բաղդադի իսկ զանալ կը քցէր «կարմիր սուլթանը», հոյսնունը կրողներու, այն ստանն ապահովապէս պիտի չկարենար գրիչ շարժել, համեմատելու համար Համիդեան շրջանը՝ նոր շրջանին հետ եւ պակաս, տկար, ագիւղ, անհրապարհ Գանձու վերջինս: Ոչ, այս անդիտութիւն է շնեք ըսել թէ երկրասարդ թուրքերը վարդ ցանեցին ամէն կողմ, չենք պնդել թէ երկրասարդ թուրքերը՝ եւրոպական բարեկարգ Ցերութեան մը պէտ՝ հաւասար եւ նոյն խնամառ աչքն են՝ տեղին թուրքիոյ բովանդակ ղեկավարութեան մէջ ապրողներու վրայ, չենք կրնար երեւակայել, որ անոնք թերութիւններ եւ խոշոր թերութիւններ չունին, այս չենք ըսել, բայց համեմատելով այս ամէն թերութիւններն ալ՝ Համիդեան բռնակալ օրերուն կեանքին հետ — իմէ՞ օսմանեան Բուլղարի «Էթնոլոգի»-ն լիւսնակա տողութեան առնուելով, — գործնալ Եդանելի պիտի անուանենք թուրքիոյ այժմեան վիճակը:

Թերեւս ալբանիացիք, բուրգերն ու դիւրգիներն եւ այլն, չկրցան յարմար տեսնել իրենց հաշիւներուն՝ թուրքիոյ սահմանադրութիւնը (— եւ գիտնէր որ նոյն իսկ յոյն տարրն ալ՝ շատ արանջելու իրաւունքներ ունի —), բայց որ բարեկարգ տէրութեան օրէնքը՝ առանձնաշնորհեալ ազգեր կը ճանշայ իւր պետութեան սահմաններուն մէջ: Ո՞ր լուսած է բնաւ որ ալբանիացիք՝ Համիդի թիֆլիսապահութիւն եւ անձնապահութիւն ընելուն պատճառաւ վայելին այնպիսի առանձնաշնորհումներ, որ միւս ազգաբնակչութեանց յիշեցնել տան ամէն առթիւ՝ բռնութեան քաղաքականութիւնը:

Իմէ՞ յարգոյ հեղինակն արեւելքի մ'ըլլար, պիտի գիտնար որ ինչ ըսել էր «ալբանիացի գիտուոր, բառը՝ մայրաքաղաքին մէջ, Համիդի ժամանակ՝ Ալբանիացի ըսելը՝ հաւասարազօր էր անասնի ու համարձակ ամէն կարելի բռնութիւններ ընել մայրաքաղաքին բնակչաց վրայ փառլամենտ աչքին առջեւ, ինչ-

պէս «քուրդ» անունն ալ կը նշանակէր՝ մի եւ նոյն բանութիւններն՝ գաւառներու մէջ հարիւրապատկած ու հազարապատկած չափով՝ հայ տարրին նկատմամբ։ Աստիճ երազներ կամ քմածիւն յերիւանք չեն, այլ իրական ճշմարտութիւններ, որոնց սպասցոյցը կու տան դեռ գիւրդիներն՝ իրենց յանգուգն եւ դատապարտելի անասգործութիւններովը . . .

Վաղն ալ կարգը պիտի գայ քուրդներու։ Բնական եւ այս, քանի որ Համիդեան բռնապետութիւնն՝ այսպիսի տարակուսելի տարրերով՝ որոնց շնորհել գիտցան միայն ամենազան առանձնապաշտութիւններ ու արասնութիւններ, ոչ թէ է իսկ միայն միւս տարրներու, այլ եւ ի բարձունքն ու բնաշնչութիւնը։ Եթէ «ալքանիացի» այս քուրդը պատշաճօղ հեղինակն աւտարիացի մ'ըլլար, ինչ պիտի ըսէր արգիօք, էթէ չեն, սլաւ, իրուաթ, սլաւն, լեհ, աւթին եւ կամ նոյն իսկ գերման եւ այլն տարրներէն մէկը «ալքանիացի», Համիդեան ժամանակ ունեցած առաւելութեանց կէսն անգամ ունենար եւ անանձարձակ վարուէր, ոչ տուրք, եւ ոչ զինուոր տալով։ Բնական է թէ այն ասան ուրիշ չափով պիտի վարուէր հեղինակը, եւ պէտք էր գրչին ուրիշ ուղղութիւն մը առնէ։ Բայց երբ ինչպիսի արեւելեան տէրութեան շուրջը կը դառնայ, անտութիւններ կը փոխուին, կարծես։ Իւրաքանչիւր հեղինակ իւր համակարծ տարրին ի պաշտպանութիւն՝ իրերուն միշտ թանձրախաւս եւ դոյն մը կու տայ։

Յոյն հեղինակներ եւ մանաւանդ վերջին տասններս յօդուածագիրներ՝ միայն արհամարհական խօսքեր կը գտնեն թուրքիոյ սահմանագրութեան հասցէին. ինչու, որովհետեւ Համիդեան ժամանակի տեսակ մը առաւելութիւնները չեն վայելեր, եւ օրինաց առջեւ միւս քրիստոնէից հաւատարմ կը համարուին . . . Այն երանելի ժամանակներու մէջ՝ հայուն թոյլ չէր արուեստ նոյն իսկ գիւղէ մը ուրիշ գիւղ երթալ, մինչ յոյներն ազատ էին զբօսական, առեւտրական եւ այլն նպատակներով, ոչ թէ միայն գիւղէ գիւղ, այլ ամենայն գիւրութեամբ տէրութենէ ի տէրութիւն ալ անցնելու։ Հայ մշակութեան իրենց սպարէզն կը յանձնէին հետզհետեւ այսպիսի ազատ — շրջիկ յոյն առեւտրականներու, որոնք՝ կարծես, գիտցան օգտակարապէս գործածել այսպիսի ազատութիւն մը . . . Եկաւ սահմանադրութիւն, ասոնց պէս ուրիշ ազգեր ալ իրաւունք ստացան ինչպէս, հրճուելու, զբօսնելու, ազատ շարժելու եւ

գործելու։ Դժկամակեցան եւ վարարեցին զանոցին սահմանադրական ազատութիւնը։

Վաղը՝ ինչպէս անարկեցի, քուրդ կամ դիւրգի հեղինակ մըն ալ պիտի որդայ՝ քրդական — Համիդեան ազատութիւն, եւ մի եւ նոյն պատճառաբանութիւնը պիտի լսենք։ «Օրինաց առջեւ ամէն հպատակ առանց ազգի եւ կրօնի խտրութեան հաւասար է, վճիռն այնպէս դժուարալուր եւ անհաճոյ է շատ մը՝ ի թուրքիա տարող, տարրներու, որ կը ստիպուի եւ երկայն ասան պիտի ստիպուի երիտասարդ թուրքիան՝ գէնքով «ընդ միանունս լսել տալ» . . . Բայց թէ այսպիսի դժուարական ճիշտ պարագաներու մէջ ալ ու ձախ սայթաքումներ, գլուխներ ալ կը պատահին, այս ալ անուշամարի է եւ աղարատ կը բերէ այսու ամենայնիւ երիտասարդ թուրքիոյ վարչութեան . . . Այսպիսի «առանձնաշնորհչայն» տարրներու միտքը կը համոզուի միայն վառագով ու հրով . . . բայց մի եւ նոյն ժամանակ Պատրիարքութեանց հիմանց մերձեանք՝ բրիւններով եւ գրաւուր ու գրաւոր պայմանագրութիւնները ջնջելու ճիգը, որ կը տեսնուի երիտասարդ թուրքերու մէկ մասին վրայ, ահա գլխաւոր պակասը, որուն վրայ ծանրանալու էր հեղինակը, իբր «վաղժաման», ու «աշտ» գործողութիւն . . .

Վերջինով քերականը համար կը ստիպուինք մեկնել մեր միտքը։ Քրիստոնեայ ազգերէն երբեք վտանգ չէ կրնար սպառնալ երիտասարդ թուրքիոյ, ոչ բուլղարներէն, ոչ հայերէն, ոչ յոյներէն, ոչ ասորիներէն եւն։ Վտանգը միայն եւ միայն սահմանական տարրն է, իբր ալքանիացի, իբր քուրդ, իբր դիւրգի, իբր հին թուրք եւն։ Եւ այս զարմանալի երեւոյթ է, վստե զի հաստատել կը ճգնին այս տարրներն՝ թէ յառաջդիմութիւն, բարեկարգութիւն՝ իրենց համար անանթ գաղափարներ են։ Այո, միշտ ասոնցք կը ծագի վտանգը։ Բայց զստեք թողուլ եւ անմիջապէս պատրիարքական իրաւասութեանց ձեռնաձիգ ըլլալ, սխալ մըն է — այդ։

Քանի որ Տէրութեան կրօնքն իսլամութիւնն է, քրիստոնեայ ազգերուն պատրիարքարաններուն իրաւասութիւնները ճանշալ եւ ընդարձակել՝ ՊէՏԳ մըն է անհրաժեշտ երկրին նոր վարչութեան համար։ «Առ այժմ» բառն ըստ ամենայն ընդարձակութեան կը մեկնէ մեր ըսելիքը։ Երբ հանգարտի պետութիւնն եւ մանկաբարեկարգութեան շաւղին մէջ, ինքն իրեն կը

փոխորին պատրիարքարաններու գոները, ըստ քաղաքականին, բայց հիմապետական թոհուրոհին մէջ, երբ գեռ լծարմ է վառագի հոսը, զինուց ձաշխար, իսկոյն պատրիարքարաններու իրաւաւորութեանց վրայ յարձակել, ահա կէտ մը, որ կասկածելի թոյլ կու տայ երիտասարդ Թուրքիոյ այժմեան վարչութիւնն՝ իբր ազդեցութիւն կրող հրեայ տարրին աւ Փրամմաստութենէն: Այս կէտն ալ կը յանձնեց երիտասարդ Թուրքիոյ արդի վարչութեան ուղարկութեան: Հոգիները պէտք չէ գրգռել՝ իրենց կրօնական համոզման վտանգ սպառնալով: Մարտ 31-ի դէպքին կը լսէինք հին գլուխ Թուրքերու բերանն այս յանգերգը, նոյն էր քրիստոնէին բերին արտասնջն այս: Այս կէտը նկատողութեան չէ առնուած հեղինակը: Երկաթի դռներէն մէջ, այլ Երիտասարդ Թուրքերու «մէ» արտքը կը գաւառարտէ, զոր հակառակ կը գտնեցը արդարութեան վրայ մեր ունեցած գաղափարին: „Die Jungtürken, կ'ըսէ հեղինակը, sind nahezu mit allen Nationalitäten des Reiches, mit Ausnahme natürlich der Juden, der hochverräterischen Türken und vielleicht eines Teiles des armenischen Volkes, in Konflikt und nur mittelst Terrorismus, Ungerechtigkeiten aller Art und dadurch, dass am Platze eines türkischen Sultans, über das ganze Reich zerstreut, einige tausend asiatischer und jüdischer Tyrannen das ganze Land bedrängen und in Schach halten, kann diese hochverräterische Partei sich am Ruder halten.“ (էջ 2—3). այսինքն՝ Երիտասարդ Թուրքերը թուրքութեան գրեթէ բոլոր ազգութեանց հետ՝ ի բաց առեալ ընտանական հրեաներն, դաւաճան Թուրքերն եւ Թերեւս հայ ազգին մէջ մասը, կուրի մէջ են, եւ ահաբեկութեամբ, առէն տեսակ անիրաւութիւններով եւ մի միակ յաւելման մը փոխարէն բոլոր պետութեան մէջ ցան ու ցիր քանի մը հազար տարացի ու հրեայ բռնաւորներու միջոցաւ բովանդակ երկիրը ներկելով եւ զուսպ պահելով միայն կրնայ այս դաւաճան կուսակցութիւնը կառավարութեան ղեկն իւր ձեռքը պահել: Եւ սակայն ուրիշ կողմ փնտռելու է երկրին անկարգութեան բուն պատճառը: Ուր որ հին գլուխ տաճիկ կուսակալներ, դատաւորներ ու գաւառապետներ մնացած են, կը կարծենք թէ անոնցմէ միայն կը բխեն բոլոր արտուշներն եւ հպատակներու դեմ անարգար վարմունքն: Վկայ լրագրաց մէջ յերեւան եկած

գաւառական թղթակցութիւններն ու բռնութեանց նկարագրութիւններն . . . :

Վերեւայ թէ հեղինակն կը պահանջէ որ՝ դարերով ոգի ի բուն աշխատող բարեկարգ տերութեանց կարգը կարելի ըլլայ անցնել Թուրքիան 3—4 տարիներու մէջ: Այսպիսի հրաշք մը ոչ զք կրնայ գործել: Բայց թէ ապագային հետեւ երիտասարդ Թուրքերն ազատել շատ մը ներքին խառնամետներ եւ սպառնալից վտանգներէ, չկարենան բարեկարգել տերութիւնը, այն աստիճանը մը կրնայ տրուել՝ այլ եւ այլ ազգերու պաշտպան հեղինակներու յուսահատելու: Բռնութեան տղմին մէջ հաւաքով թաւադրողներ շատ մը սերնդներ պիտի գտնանցին եւ համազգային ճիգը պիտի կանխել ընէ Գրեթէ Թուրքիան գտնէ Բալկաններն փոքրիկ տերութեանց մէջ տիրող համեմատական բարեկարգութեան սահմաններու մէջ մոռնալու: Ինչու արդեօք յարգող հեղինակը Utopie (= ցնորք) համարի՝ “հաւասար իրաւունքներ, հաւասար պարտաւորութիւններ մանեռն համար” յաջողցնելու: Այս անըմբռնելի է եւ պիտի մնայ: Ծնորք ըլլան այն աստիճանի կարելի պիտի ըլլայ հաստատել, երբ տարիներու շրջանէն ետքը, Թուրքը բոլորովին անընդունակ երեւայ քաղաքակրթութեան: Ա. այժմ տեսնուած Թերութիւնները՝ ճշմարիտ հայրենաստեղին ցաւ կը պատճառեն, բայց զինքը չեն յուսահատեցնել, եւ պէտք չեն յուսահատեցնել:

Առիթ ունեցած ենք շատ անգամ պարտաւոր երիտասարդ Թուրքերու վարմունքն, բայց ելլել եւ Թուրքիոյ արդի վիճակը Համագեան ժամանակէն վատթար համարել, կրնայ Թերեւս ներուի միայն օտար հեղինակի մը: Անիմա է՝ արդի վարչութիւնն համեմատել նախկին վարչութեան հետ եւ ըսել թէ . . . երիտասարդ Թուրքերն “haben den früheren Despotismus durch die Tyrannei eines Geheimkomitees ersetzt”՝ նախկին բռնակալութիւնը՝ գաղտնի ընկերակցութեան մը բռնաւորութեանը փոխանակեցին (78): Միայն Համագեան խաղաղան իւր մորթին վրայ չզգացող մը՝ կրնայ այդպիսի նախադասութիւն մը կազմել: Առէն բուն ժամանակի կը կարծիքի՝ կատարելապէս զատութեան ու բարեկարգութեան ծառն ալ իւր պտուղն հասունցեցելու համար ժամանակի կը կարծիքի: —

Բայց կարգան այս գիրքն Երիտասարդ Թուրքերն իմանալու համար թէ ինչ՝ հաւասար ունի իրենց վրայ Եւրոպան, կարգան “Միւս-

Թեան եւ յառաջագործութեան ընկերակցութեան, անդամներն՝ չափաւորելու համար իրենց մէջ՝ ամէն իրաւասութիւն, ամէն կրօնական զգացում բառնալու օտար մղումը, վասն զի զայն է՝ ազգին միութեան սպառնացող բոնապետական առանձնաշնորհումները չափաւորել եւ զայն է՝ ազգութեանց ու անհատներու կրօնական զգացումներն յարգել. զայն է օտարակիւն պետութեան մը տակ ապրող այլակրօն ազգերն իրենց դարաւոր իրաւասութիւններով՝ ի մի գործակցութիւն հրաւիրել օսմանեան պետութեան բարգաւաճման համար, եւ զայն է՝ հակակրօն հրէական ու ֆրանսիստական ուղղութեան ազգերն ու անհատներն ըմբոստացնել. հայն որ նոր հիմն էր նետուի՝ օսմանեան պետութեան մը՝ եւ յառաջագործութեան շարժին մէջ բերել կ'ուզուի, այս կարելի է միայն՝ ամէն անհատի հաւասար արգարութիւն ցոյց տալով. Ամենամեծ արգարութիւնը կը լինայ՝ յարգել իւրաքանչիւրին կրօնական ազատութիւնը. Օսմանեան արգարութիւնը ազատ չափաւորութեան ու ֆրանսիստական արգարութիւն կարծուած՝ ապիկար բռնակալութենէն:

Հ. Գ. ՄԵՆԵՎԻՇԵՆ

MAXIMILIANUS PRINCEPS SAXONIAE. — Praelectiones de Liturgiis Orientalibus habitae in Universitate Eriburgensi Helvetiae. Tomus I. Eriburgi Brisingoviae, Suptibus Herder, 1908, 89, VIII, p. 241. M. 5.—.

Ամենամեծ գէմը մը չէ Արեւելեայց Սաքսոնիայի իշխանն Մարքսիմիլիան, արքայազուն եղբայրն Սաքսոնիայի Թագաւորին. մանաւանդ Արեւելք ըրած իւր վերջին գիտական ծամբարդութիւններովը Թարմ է յիշատակն ամենուս մտաց մէջ. Հեղինակին ծամբարդութեանց նպատակն էր՝ գործնականօրէն եւ հիմնովին ուսումնասիրել Արեւելեան եկեղեցիներու ներքին կազմակերպութիւնն ու ծիսական արարողութիւնները, որոնց վրայ ապա նաեւ մանրամասն դասախօսեց 1907ին ի Քարլսրուք Զուիցերլոյ (Հմմտ. Vorlesungen über die orientalische Kirchenfrage, Freiburg (Schweiz), 1907. Գրութիւնս քա-

ղաւտօրէն հանձնարացուց ժամանակին Դոկտ. Յ. Թոփչեան «Արեւելք»-ի մէջ 1907, Թ. 6712, 6716, 6718 եւ 6743. Կսկէ առեալ մասամբ հրատարակեմ է նաեւ «Մէճմ». Արհ. Գ. 1908, Թ. 4535):

Ցարի մը ետքը հրապարակ կը հանէ Յարգ. Հեղինակը՝ Դոկտոր-Պրոֆէսոր Արեւելեան ծիսականներու վրայ, խոսուած նախնաբար. Հեւ լուսնային Քարլսրուքի համալսարանին մէջ՝ Ռեկտ առեւա այս դասախօսութեանց. Ա. Հատորն միայն, որուն նիւթն եղած է՝ 1. Ընդհանուր տեսութիւն արեւելեան ծիսական վրայ (էջ 1—54). 2. Յատու իւրաքանչիւր եկեղեցական ծիսական գիտաւարութիւնն է, ինչպէս կը խոստովանի Յառաջարանին մէջ (էջ 55—241): Հեղինակին Յառաջարանին մէջ (էջ 55—241) կարգաւ ուսումնասիրել բոլոր արեւելեան ծիսականը. Ար շնորհաւորեց Մեծ. Հեղինակն որ հակառակ զանազան գիտաւարութիւններու յարողած է այնպէս ներքին Թարմ «առաջին անգամ ի պատշաճէ դասախօսել գիտարանն եւ փափակ նիւթի մը վրայ, որ գրեթէ չէ աւանդուած Եւրոպայի մէջ բարձր տեղ (էջ 1)»։ Գիտարանութիւնները պետական եղած են. նախ՝ ուսուցչին կողմանէ, ըստ որում՝ ինչպէս կ'ըսէ, «չնչ կրնար մշակուած ծամբուն վրայէն ընթանալ անարգել» չունենալով նախորդներ, որոնք նիւթին վրայ ծառած ըլլան. Գիտարանութիւններն յոյնական ուսումնողը համար առ ի զգոյշ հարկաւոր միջոցներու, արեւելեան իրաց վրայ խոսող դասագրոց, եղանակներ ալ սակաւութիւն են եւ շատերուն անմատչելի»։

Ինչ էր արգելք Հեղինակին դասախօսութեանց բուն նպատակը. — Արեւելեան եկեղեցեաց միութեան գործը, զոր Թմ Յառաջարանին մէջ եւ Թմ այլուր յաճախ կը շեշտէ. «Հրապարակ կը հանեմ դասախօսութեանցս առաջին հատորը, որպէս զի նաեւ զանազան տեղեաց առաւանդաբաններուն տեղեկութիւն տամ արեւելեան իրաց վրայ, եւ արեւելեան եկեղեցեաց վերստին միութեան գործնաբարձութիւն հոգիներու մէջ» (Յառաբ. Ե.) եւ կամ որպէս զի «արեւելեան բաժնուած եկեղեցեաց միութեան գաղափարն եւ յոյն իրականանայ» (էջ 2.)։ Սա կայն արեւելաւոր Հեղինակն «միութիւն» ըսելով որ եւ ձկուած մը չ'արտայայտեր, արեւելեան եկեղեցիները լափնշեցնելու՝ բառնալով կամ ջնջելով իւրաքանչիւրին իրեն յատուկ ծէսն ու արարողութիւնը. Սակայն կարգաւորելու արժանի է գրքին առաջին իսկ գլուխը — «Արեւ-

¹ Յիւ Հեղ. գրքին վրայ գրուած քննադատականներ. — Stimmen aus M. Leach 75, p. 529; — Hugo Koch: Lit. Rdseh. für kath. Deutschl. 38, p. 285 և. Or. Lx. 11, d. 238f; — Ackerl. J.: Allg. Lbl. 1908, p. 814; — C. W.: Byz. Zeit. 19 (1910), p. 622.